

INFORMACIJA

X TARPTAUTINIS
BALTISTŲ KONGRESAS

2005 m. rugsėjo 23–24 d. Vilniaus universitete vyko dešimtas tarptautinis baltistų kongresas „Baltų kalbų istorija ir tipologija“. Jubiliejiname renginyje dalyvavo ne tik Lietuvos (Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Šiaulių) ir Latvijos (Rygos, Liepojos) mokslininkai, bet ir baltų kalbų tyrėjai iš Austrijos (Vienos), Danijos (Kopenhagos), Italijos (Pizos), JAV (Baltimorės), Kroatijos (Zagrebo), Lenkijos (Poznanės), Nyderlandų (Leideno), Prancūzijos (Paryžiaus), Rusijos (Novosibirsko, Sankt Peterburgo), Suomijos (Helsinki), Švedijos (Stokholmo), Ukrainos (Kijevo) ir Vokietijos (Berlyno, Greifswaldo, Halės, Regensburgo). Iš viso buvo perskaityta 50 pranešimų.

Kongresą atidaręs ir jo plenariniame posėdyje vadovavęs Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto dekanas Bonifacas Stundžia lietuviškai ir latviškai pasveikino kongreso dalyvius, pristatė ir trumpai aptarė darbotvarkę. Kongresą sveikino akademikas Zigmąs Zinkevičius, dalyvavęs visose ankstesnėse tarptautinėse baltistų konferencijose. Plenariniame posėdyje tylos minute buvo pagerbti ir paminėti po devintojo baltistų kongreso, vykusio Rygoje 2000 m., mus palikę baltų kalbų tyrėjai.

Pirmąjį kongreso pranešimą plenariniame posėdyje skaitė Ranko Matašovičius (Zagrebas), svarstęs baltų-slavų prokalbės klausimą ir aptaręs šių kalbų bendrą fonetinių kitimų chronologiją. Posėdį tęsė italų kalbininkas Pietro U. Dini (Piza). Jis nagrinėjo Renesanso epochoje kelta mintį, kad baltų kalbos esančios hebrajiškos kilmės, ir interpretavo mįslingą, pranešėjo spėjimą, lietuvišką sakinį, paskelbtą XVI a.: *Ieru Ieru Masco Lon*. Posėdį baigė Heineris Eichneris

(Viena), daugiausia dėmesio skyręs baltų ir slavų kalbų priegaidžių kilmei aiškinti. Pranešėjas atkreipė tyrinėtojų akis į hieroglifinės luvų kalbos dievo vardą (^d*karhuha-*), kurio šaknis slypi ir lietuvių daiktavardyje *kárvė*. Po plenarinio posėdžio Šv. Jonų bažnyčioje P. U. Diniui iškilmingai suteiktas Vilniaus universiteto garbės daktaro vardas.

Tolesnis dviejų dienų kongreso darbas vyko keturiomis sekcijomis: Etimologijos, onomastikos ir kalbos istorijos, Morfologijos ir sintaksės, Leksikos, žodžių darybos ir frazeologijos, Fonetikos, fonologijos ir morfonologijos.

Etimologijos, onomastikos ir kalbotyros istorijos sekcijoje skaityta 13 pranešimų. Penktadienio posėdį pradėjęs Vytautas Mažulis (Vilnius) kėlė mintį, kad 1009 m. Šv. Brunonas žuvo jotvingių žemėje Jotvoje, nes ši faktą remia Brunoniano ciklo istoriniuose šaltiniuose minimų vardų kilmė – up. *Alstra* (< jotv. **Aistrā*), avd. *Nethimer* (< jotv. **Metimēr* resp. **Meti-mīr*), avd. *Zebeden* (< jotv. **Sebi-sten*). Stevenas Yungas (Baltimorė) aiškino, kodėl baltai ir slavai skirtingai vadina miežius. Pranešėjo nuomone, baltų ir slavų kalbose ide. žodžiu **g^herzd^h*-, **g^herzdā*- ‘miežiai’ pradėtas vadinti ‘žvyras, žvirgždas’, kurio pavadinimas vėliau ir išstūmė tikrąjį miežių pavadinimą, o vietoj jo baltai ir slavai įsivedė naujų žodžių. Aleksandro Anikino (Novosibirskas) pranešime svarstytas baltų substrato klausimas rusų kalboje: be hidroniminio ir toponiminio baltų paveldo, aiškiausiai substratiniais baltizmais pranešėjas laiko žodžius, slavistikoje traktuojamus rytų slavų dialektizmais, turinčiais tikslų paralelių baltų kalbose. Simas Karaliūnas (Vilnius) siūlė naują *Dainavos* vardo etimologiją: žodį kildino iš etnonimo **dainiai* ‘dainaviai’, išsivesto su priesaga *-(i)jo- iš karvės pavadinimo

**dáinē* ir reiškio 'karvėms priklausantys, su karvėmis susiję (t. y. piemenys, kerdžiai)'.
Vėlesni penktadienio pranešimai buvo iš onomastikos srities. Grasilda Blažienė (Vilnius) kalbėjo apie prūsų mikrotoponimų tyrimo problema ir supažindino su kitų tyrėjų dar nenagrinėtais prūsų onimais. Laimutė Baludė (Ryga, Helsinkis) nagrinėjo Latvijos toponiminius lituanizmus (turinčius nepakitusius šaknies priebalsius -š-, -ž-) ir akcentavo, kad šie žodžiai patikimi lituanizmai yra tada, kai skolinimas grindžiamas ne vien fonetiniu, bet ir kitais kriterijais. Dalia Kiseleliūnaitė (Klaipėda), daugiausia remdamasi asmenvardžiais, stengėsi aptarti Kuršių nerijos gyventojų etninę sudėtį ir teigė, kad kuršininkų tarpe kalbėjo beveik visos čia gyvenusios žvejų šeimos, nepriklausomai nuo jų etninės kilmės. Pažymėtina, kad abiejuose šios sekcijos penktadienio posėdžiuose, ypač dėl buvusio jotvingių arealo onimų, aktyviai diskutavo Bronys Savukynas (Vilnius).

Šeštadienio posėdį pradėjęs Frederikas Kortlandtas (Leidenas), kalbėdamas apie Holgerio Pederseno *Études lituaniennes* (1933), konstatavo, kad prieš septynis dešimtmečius buvę novatoriški tyrėjų darbai apie lietuvių veiksmažodžių ir vardažodžių morfologiją, taip pat akcentologiją ir fonologiją neprarado aktualumo iki dabar. Jurijus Otkupščikovas (Sankt Peterburgas) plėtojo per ankstesnes baltistų konferencijas išsakytas mintis, kad baltiškų hidronimų arealas nusidriekia iki Okos žiočių ir Mokšos aukštupio. Regina Kvašytė (Šiauliai) kalbėjo, kad įvairių lietuvių ir latvių kalbų funkcinių stilių raiška prasideda kartu su šių kalbų raštija. Aleksejus Andronovas (Sankt Peterburgas) aptarė rankraštinės M. Bihnerio gramatikos originalo ir vėlesnių publikuotų variantų skirtumus, taip pat pasidalijo gramatikos skaitymo problemomis, kurios išryškėjo skelbiant gramatiką internete. Daiva Sinekvičūtė (Vilnius) teigė, kad lietuvių pavardės su kamieniu *but-* yra baltiškos kilmės, atsiradusios iš senujų dvikamienių asmenvardžių trumpinių. Paulas Baludis (Ryga) apžvelgė toponiminės kilmės latvių pavardes, smulkiau nagrinėjo kilusias iš gyvenamųjų vietų vardų.

Kongreso Morfologijos ir sintaksės sekcijoje buvo skaityta 11 pranešimų. Penktadienio posė-

dyje Karis Liukkonenas (Helsinkis) nagrinėjo bevardės giminės nykimo priežastis rytų baltų kalbose. Pranešėjas šį procesą siejo su kuršių substrato įtaka ir atkreipė dėmesį į suomių baltizmus, rodančius ankstesnę kuršių ir lietuvių daiktavardžių giminę. Miguelis Villanueva Svenssonas (Vilnius) svarstė baltų kalbų būtojo laiko kamienų kilmės klausimus. Jis išskėlė mintį, kad tam tikru laiku baltai turėję vienintelį preterito žymiklį – **ā* kamieną, nepriklausomą nuo veiksmažodžio tranzityvumo. Fonetškai atsiradus **ē* kamieniui (< **iĭā*), būdingam tranzityviniams veiksmažodžiams, **ā* kamienas buvo pradėtas stumti į intranzityvumo rodiklių sritį. Henris Menantaud (Paryžius) analizavo latvių vardažodžių vardininko, galininko ir šauksmininko lyčių homonimiją. Pranešėjo siūlymu, latvių kalboje išveltina tam tikra linksnių heteronimiškumo kategorija, priklausanti nuo to, ar vardininkas ir šauksmininkas sutampa.

Šeštadienį sekcijos darbą pradėjo Ieva Uzula ir Anita Pūpola (Liepoja), kurių pranešimas buvo skirtas veiksmažodžių su neiginiu tiesioginio objekto raiškai Pietų Kuršo patarmėse. Vėliau Bonifacas Stundžia (Vilnius) nagrinėjo gramatinės ir leksinės daugiskaitos klausimus baltų kalbose, Bronius Maskulionas (Šiauliai) aptarė pašalio vietininkus J. Morkūno „Postilėje“, o Eglė Bukantytė (Klaipėda, Greifsvaldas) – konstrukcijos *in(g)* su galininku vartoseną vietoj inesyvo J. Bretkūno Evangelijų vertime. Nicole Nau (Poznanė) nagrinėjo sudėtinės latvių kalbos esamojo laiko formas, aptarė jas veiksmo požiūriu. Sabine Häuser (Halė) domėjosi baltų kalbų turėjimo ir priklausymo konstrukcijomis su veiksmažodžiais 'būti' ir 'turėti', Sonata Vaičiakauskienė (Vilnius) tikslino kai kurių šiaurės žemaičių daiktavardžių galūnių kilmę ir raidą, o Vytautas Karelis (Vilnius) aiškino, kaip galėjo atsirasti rytų vilniškių būdvardžių daugiskaitos vardininkas su *-uos*.

Leksikos, žodžių darybos ir frazeologijos sekcijoje pirmąją kongreso dieną buvo perskaityti 7 pranešimai. Sekcijos dalyviams didelį išpūdį padarė Anatolijaus Nepokupno (Kijevas) pranešimas, kuriame autorius originaliai ir įdomiai aptarė Elbingo žodynėlį, lygindamas jį su kitais panašios struktūros viduramžių žodynais, ypač

G. Mancelio „Phraseologia Lettica“ (1638). Pasirodo, kad kai kurių prūsiškų žodžių, pateiktų Elbingo žodynėlyje, tikrąsias reikšmes padeda susiekti jų vieta teminėse grupėse, nes tokios pat grupės pateikiamos ir kituose tų laikų žodynuose. Autorius ragino leksikos tyrimams pasitelkti ne tik giminiškų kalbų, bet ir įvairių tautų dvasinės kultūros duomenis, derinti tipologijos ir etnolingvistikos metodus. Nuotaikingas, jaunatviškas profesoriaus dalyvavimas diskusijose, jo geranoriškos pastabos labai pagyvino sekcijos darbą.

Pėteris V a n a g a s (Ryga) kalbėjo apie vokiečių kalbos įtaką XVI–XVIII a. latvių kalbos leksinei sistemai. Pranešimo autorius rėmėsi didelės apimties latvių senųjų raštų tekstynu, kuris yra geras pamatas minėto laikotarpio latvių rašomosios kalbos žodynui rengti. Daugiausia dėmesio pranešėjas skyrė įvairių tipų skolinių iš vokiečių kalbos analizei. Jenny Helena L a r s s o n (Kopenhaga) nagrinėjo prūsų kalbos sudurtinius žodžius, aptarė jų darybos ypatybes, nurodė kai kuriuos jų darybinės analizės sunkumus, susijusius su didele vokiečių kalbos įtaka prūsų kalbai.

Saulius A m b r a z a s (Vilnius) kalbėjo apie lietuvių kalbos būdvardžių darybos raidą. Jis išskyrė ir istoriniu požiūriu aptarė svarbiausias būdvardžių darybos kategorijas, kurios, autoriaus nuomone, yra senos ir siekia indoeuropiečių prokalbės laikus. Pranešimas sukėlė gyvas diskusijas: sekcijos dalyvius ypač domino su žodžių daryba susiję baltų ir slavų kalbų giminytės klausimai. Baiba K a n g e r ė (Stokholmas) savo pranešime teigė, kad latvių kalbos veiksmožodžius reikėtų klasifikuoti atsižvelgiant tiek į jų kaitybos, tiek ir į darybos ypatybes. Ilgos M i g l o s (Ryga) pranešimas buvo skirtas vadinamiesiems somatiniams frazeologizmams G. Mancelio 1638 m. vokiečių-latvių kalbų žodyne. Autorei rūpėjo nustatyti, kuo Mancelio žodyno frazeologiniai junginiai skiriasi nuo dabartinės latvių kalbos somatinių posakių. Jos analizė parodė, kad ir mūsų dienų latviškuose frazeologizmuose su kūno dalių pavadinimais dominuoja tie patys komponentai, tačiau jų vartojimo dažnumas gali skirtis. Birutės J a s i ū n a i t ė s (Vilnius) pranešime buvo nagrinėjami lietuvių tarmėse bei tautosakoje vartojami frazeologiniai junginiai, atsiradę dėl vadinamosios eufemistinės substitucijos, aptaria-

mos svarbesnės leksinių, fonetinių bei darybinių eufemizmų ypatybės.

Antrąją kongreso dieną sekcijos dalyviai išklaušė penkis pranešimus. Raineris E c k e r t a s (Berlynas) jau seniai domisi baltų tautų folkloro kalbos ypatybėmis. Šį kartą jo pranešimas buvo skirtas kai kurioms lietuvių ir latvių liaudies dainų kalbos paralelėms. Autorius atkreipė dėmesį į būdvardžio *báltas* vartojimą reikšmėmis „geras, gražus, mielas“ abiejų tautų folkloro tekstuose, į tiek lietuviams, tiek latviams būdingus frazeologizmus su uogų pavadinimais, į kai kuriuos žodžių darybos bei sintaksės reiškinius, pasitaikančius abiejų tautų dainų kalboje. Jūrātė L a u č i ū t ė (Klaipėda) savo pranešime svarstė baltų kalbų substrato rytų slavų teritorijoje problemas. Pranešimo autorės nuomone, baltizmais reikėtų laikyti ne tik tuos žodžius, kurie į rytų slavų kalbas pateko tiesiai iš baltų kalbų, bet ir tuos skolinius, kurie atėjo į rusų kalbos tarmes per finougrų kalbas – savotiškas tarpininkes – ir kai kurių slavistų laikomi finougrizmais.

Iveta P ū t e l ė (Ryga) savo pranešime aptarė įvairių profesijų atstovų pavadinimus, vartojamus latvių kalboje, daugiausia dėmesio skirdama jų darybos istoriniams aspektams, kai kurių darybos afiksų kitimui XVII–XIX a. Anta T r u m p a (Ryga) nagrinėjo lietuvių ir latvių būdvardžių semantikos problemas. Ji aptarė kelis abiejose kalbose pasitaikančius būdvardžių reikšmės kitimo būdus, daugiausia dėmesio skirdama metaforai ir metonimijai. Toks lyginamojo pobūdžio darbas sukėlė nemažą sekcijos dalyvių susidomėjimą: reikia pasakyti, kad ir Lietuvoje pastaruoju metu jaučiamas didesnis dėmesys panašioms problemoms, ypač metaforos teorijai. Paskutinis Zofijos B a b i c k i e n ė s (Vilnius) pranešimas buvo skirtas dialektinei leksikai. Autorė, remdamasi šiaurės žemaičių kretingiškių rašytiniais šaltiniais, pirmiausia 1759 m. „Ziwatu“, bandė nustatyti, kurie skoliniai tradicinėje tarmėje išliko iki mūsų dienų, kurie jau nebebevejojami, kokios priežastys sąlygojo tokių žodžių semantinius pokyčius.

Fonetikos, fonologijos ir morfonologijos sekcijos posėdis, kuriame perskaityti 8 pranešimai, vyko šeštadienį. Rickas D e r k s e n a s (Leidenas) gilinosi į prūsų Elbingo žodynelio balsių rašybą ir jos teikiamus fonetikos bei akcentologijos duome-

nis. Pranešėjas nenorėtų sutikti su nuomone, kad <oa> ir <ea> žymi ilgus cirkumfleksinius balsius (taip, pavyzdžiui, siūlo J. H. Larsson¹). Danguolė Mikulėnienė (Vilnius) nagrinėjo lietuvių vardažodinių daiktavardžių cirkumfleksinės metatonijos kilmę. Seniausiais jos atvejais prelegentė laiko galūnių vedinius, priklausančius *nomina collectiva* ir *nomina abstracta* kategorijoms; kiek naujesnį sluoksnį sudaro dūriniai ir priešdėlių vediniai, neturintys atitikmenų latvių kalboje, o vėliausiai pertvarkytas priesaginių daiktavardžių kirčiavimas. Olegas Poliakovas (Vilnius) kritiškai apžvelgė kai kuriuos klasikinius slavų akcentologijos teiginius. Pranešėjo nuomone, būtina daugiau dėmesio skirti tyrimų metodologijos vientisumui, atsižvelgti į santykinės chronologijos dėsninumus bei morfonologijos ir eksperimentinės fonetikos duomenis. Axelis Holvoetas (Vilnius) analizavo galimus baltų prokalbės palatalizacijos modelius. Jo manymu, priimtinausias jotacinės kilmės variantas: jei [C_j] interpretuojama kaip fonologinės sekos /Cj/ realizacija, tada [Ce], [Ci] ir panašūs junginiai fonologiškai atitinka /Cje/, /Cji/ ir t. t. Todėl, pavyzdžiui, esamojo laiko 3 asmens lytis *vede tam tikru laiku fonologiškai buvo suvokta kaip /vjedje/ ir dėl morfoliginio neskaidrumo pakeista į veda /vjeda/ (vėliau dėl analogijos ir forma *vertje pakeista į *vertja /vjertja/).

Keturi baigiamieji sekcijos pranešimai buvo skirti veiksmažodžio istorijai. Audronė Kaukienė ir Dalia Pakalniskienė (Klaipėda) aptarė rytų baltų CeR ir CiR tipo šaknų veiksmažodžius. Pranešėjos atkreipė dėmesį į šių veiksmažodžių apofoniją, šaknies sandarą, kaitybos tipus, bendrašaknių leksemų opozicijas (*causativa*: *resultativa*, *terminativa*: *durativa*), nurodė rytų baltų kalbų inovacijas. Jurgis Pakerys (Vilnius) svarstė priesagos -ėti vardažodinių vedinių semantikos klausimus ir buvo linkęs pritari tyirėjams,

¹ J. H. Larsson, The orthographic variants <oa> and <ea> – Traces of accent in the Elbing vocabulary, – Studies in Baltic word formation, PhD thesis, Copenhagen, 2003, 87–105.

spėjantiems, kad inchoatyvinė jų reikšmė kilusi iš priešdėlinių vedinių. Jūratė Lubienė (Klaipėda) analizavo garsus reiškiančius šakninius lietuvių ir latvių kalbų veiksmažodžius. Pranešėja pabrėžė, kad nors tarp šių rytų baltų kalbų leksemų matyti daug tipologinių (šaknies sandaros, morfologijos) panašumų, bendrų veiksmažodžių nustatyta visai nedaug – apie 20.

Kongresas buvo baigtas plenariniu posėdžiu, kuriam vadovavo Albertas Rosinas (Vilnius). Šiame posėdyje kalbėjęs Gertas Klingenschmittas (Regensburgas) nagrinėjo vis dar aktualią bendros baltų ir slavų prokalbės problemą. Pranešėjas ypač daug dėmesio skyrė akcentologijos ir veiksmažodžio istorijos dalykams. Vytautas Ambrazas (Vilnius) nagrinėjo baltų kalbų žodžių tvarkos raidą pagrindinio ir priklausomojo narių tvarkos tipologijos požiūriu, o A. Rosinas aptarė latvių kalbos daiktavardžių linksniavimo sistemos raidos tendencijas ir vidinius kitimo motyvus.

Plenarinio posėdžio pabaigoje sekcijų pirmininkai trumpai reziūmavo skaitytus pranešimus ir vykusias diskusijas, pateikė siūlymų kitam kongresui, vyksiančiam Rygoje. Dalyviai pritarė B. Stundžios iškeltai minčiai, kad reikėtų atgaivinti Baltistų asociaciją ir kurti baltistinių tyrimų tinklą, kurio veikloje aktyviai dalyvautų ne tik baltų kalbų, bet ir literatūrų, tautosakos tyrėjai.

Kongreso dalyvių tezės yra paskelbtos atskira knygele², o didžioji dalis parengtų pranešimų išspausdinti žurnalo „Baltistica“ VI priede (2005, 252 p.), kur rasime ir K. Kuzavinio bei D. Petit'o, negalėjusių dalyvauti Kongrese, pranešimus. Trys pranešimai paskelbti Blt XL (1, 2) tome (V. Mažiulio, V. Ambrazo ir R. Matasovičiaus), dar keli (tarp jų ir į Kongresą negalėjusio atvykti B. Wiermerio) – šiame sąsiuvinyje.

*Birutė Jasiūnaitė, Jurgis Pakerys,
Daiva Sinkevičiūtė*

² X tarptautinio baltistų kongreso „Baltų kalbų istorija ir tipologija“ pranešimų tezės (2005 m. rugsėjo 23–24 d.), parengė V. Kardelis, R. Venckutė, Vilnius, 2005, 93 p.

Kongresą rėmė LR Vyriausybė, LR Švietimo ir mokslo ministerija bei Lietuvos valstybinis mokslo ir studijų fondas.